

Фольклористика, журналістика

УДК 821.161.2(477.85/.87)

ББК 83.3 (4Укр.)

ЖАНРОВИЙ СКЛАД ГУЦУЛЬСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

Р. І. Кирчів

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України,
м. Львів; тел. 380 (322) 62-25-13*

У статті розглянуто особливості жанрової системи народнопісенної традиції гуцулів. Проаналізовано зимовий, весняний, літній та осінній цикли. Вказано на популярність окремих жанрів: співанок-хронік, коломийок, історичних та топонімічних переказів й оповідань міфологічного та фантастичного-пригодницького характеру.

***Ключові слова:** фольклор, гуцульський фольклор, жанрова система народнопісенної традиції.*

Відзначаючи спільність жанрової системи народнопісенної традиції всіх частин української етнографічної території, Ф. Колесса при цьому зауважував, що в різних місцевостях пісенні жанри збережені неоднаково: «... на західноукраїнських землях багато краще й повніше збереглися обрядова поезія, натомість на Подніпров'ю народна традиція живіше переховала історичні козацькі пісні, а думи лише на Лівобережжі» [1, 72]. Дослідження українського фольклору і фольклору інших народів дають підставу говорити не тільки про неоднакову збереженість тих чи інших жанрів усної словесності в різних місцевостях етнографічної території народу, але й про різний ступінь їх поширеності, побутування і культивування, різну міру участі населення певного регіону в творенні й модифікації конкретних жанрових підрозділів народної поезії.

Найдавнішу верству фольклорної традиції гуцулів складають жанри, що, як і в народній поезії взагалі, своєю появою і функціонуванням пов'язані з обрядами, первісними світоглядними уявленнями і віруваннями в магічну силу дії і слова.

У календарно-обрядовій поезії населення Гуцульщини виділяється зимовий цикл, особливо колядки. На сьогодні вже опубліковано чимало текстів колядної поезії з різних місцевостей Гуцульщини. У широкому загальноукраїнському і міжнаціональному кімнжеті гуцульські колядки згадуються і розглядаються в працях польських дослідників.

Проте, в процесі розгляду комплексу питань, що стосуються вивчення генезису народних колядок, їх жанрової специфіки, поетики, характеру побутування, функціональності, зв'язку з іншими видами фольклору тощо, ще недостатньо використовуються винятково цінні і не в одному унікальні дані гуцульського матеріалу. В. Гнатюк небезпідставно вважав Гуцульщину регіоном, де колядки «заховалися ще в повній первісній архаїчності» [2, 4]. Це стосується ряду характерних особливостей змісту і форми колядної народної поезії. Насамперед береженості багатьох рис її генетичної пов'язаності з давнім культом зимового сонцевороту, аграрно-магічною і величально-побажальною функцією обряду колядування, спрямованого головним чином на досягнення господарського благополуччя і щастя людини.

Незважаючи на те, що в християнську епоху обряд колядування був приурочений до свята народження Христа – Різдва, що церква впродовж віків доклала надзвичайно багато зусиль для того, щоб підпорядкувати собі і цей обряд, і його репертуар, в гуцульських колядках, як і, до речі, в бойківських, вплив церкви, позначився порівняно невеликою мірою. Тут бачимо багато колядок, у текстах яких зовсім відсутні християнсько-релігійні мотиви або ж їх ремінісценції звучать лише в рефрені. Біблійні теми й образи, присутні в деякій частині народних колядок, трансформуються не в християнсько-канонічному, а здебільшого – в апокрифічному плані. Виразно простежується не тільки відмінність народних колядок від церковних величальних різдвяних пісень-коляд, а й живуче в народній традиції їх розмежування та свідомий опір спробам витіснити давні колядки творами церковних письменників. На відміну від церковних, народні колядки називалися на Гуцульщині «старовіцькими» (старосвітськими), «газдівськими», «притчами», їм надавалася явна перевага і в самому обряді колядування. П. Шекерик-Доників, описуючи колядування на Гуцульщині, підкреслював, що «люди люблять лиш давні старосвітські свої коляди» [3, 17]. Це зауваження підтверджується і багатьма іншими свідченнями, в тому числі і даними наших польових досліджень. «Як я був малим хлопцем, – згадує 82-літній селянин Гунда В. Д. з с. Бистриці Надвірнянського району на Івано-Франківщині, – то ніхто і церковних коляд не співав, лише отих газдівських – давніх - стародавніх, складених Бог знає ким» [4].

Збереженість у гуцульських колядках давньої язичницької основи, і не просто її співіснування з пізнішими християнськими нашаруваннями, але й явна функціональна перевага над ними особливо і добре проглядається у зв'язку з самим обрядом колядування. У синкретизмі співу, музики, танцю, декламації (побажання-віншівки), у таких компонентах, як «заколядь» зі спеціальним пританцюванням «плесаків», обколядування окремими колядками всіх членів сім'ї, починаючи від господаря і господині до найменшої дитини і померлих предків, ігри в хаті, відхідний танець «кругляк» під хатою і на пасіці, підкреслюється загальна величально-побажальна і магічно-ритуальна значимість колядування.

Саме цей обрядово-ритуальний контекст колядування, спрямований головню до сокровених житейських справ і прагнень людини, очевидно, найбільшою мірою сприяв консервації старовинних рис і давньої дохристиянської сутності гуцульських колядок. Інерція дії цього чинника проглядається і в новіші часи, коли колядування в загальному втратило магічно-ритуальний смисл.

Гуцульські колядки майже в усіх текстах добре зберегли класичну структуру цього жанру народної поезії з такими традиційними частинами, як заспів, власне колядка, поколядь – «віншування», типову колядкову будову вірша (5+5), обов'язковий приспів після кожного рядка. Ці приспіви не раз досить широкі, наприклад, у колядці «Зозулечка», записаній у с. Шепіт (Косівського р-ну):

*Прилетіла вам ой зозулечка,
Сіла вона вам у віконечко.
Сіла ковати, прилебезжати,
Господарю наш, виходи з хати [4].*

Або зводяться до короткого рефрену-вигуку. Звертає на себе увагу відоме лише в гуцульських колядках повторення при кожному рядковій протяжного «Же-е», яке, справді, може розглядатися як її шифрований перед переслідуванням церкви залишок давнього рефрену «Ой Дажь-боже», що в християнські часи перетворився в поширений приспів «Ой дай, Боже» [5].

Збереженість багатьох архаїчних жанрових рис у структурі, змісті і мелодиці гуцульських колядок значною мірою зобов'язана важливій ролі у процесі їх виконання ведучого – «счинальника», або «берези». Друга назва побутувала в центральноукраїнських районах, вона відома і в інших народів, наприклад, у болгар – «брезая», румунів – «бреза». На західноукраїнських землях, зокрема в Карпатах, ареал поширення цього поняття в значенні назви керівника молодіжного чи лише, як на Гуцульщині, колядного товариства, невеликий.

У загальній концепції гуцульського "берези" бачимо характерні риси давнього «корифея» – ведучого в обрядовому співі чи напівпрофесійного народного співака. Він повинен був мати не тільки співацькі й ораторські здібності, але й добре знати весь репертуар, оскільки «бреза» заспівував і вів основний текст колядок, в той час коли інші колядники лише підспівували рефрен; мусив відповідно коригувати всі компоненти колядування – спів, музику, танець, забаву, побажання – з обов'язковим дотриманням ритуально-магічних елементів (за якими гуцули стежили особливо уважно), володіти даром імпровізації, щоб пристосувати сценарій колядування до складу домашніх і господарських обставин кожної сім'ї, бути людиною дотепною, кмітливою і забавною, бо саме йому належала головна роль у наведенні контакту з господарем і усіма членами його сім'ї, у наданні піднесено-урочистого і веселого тону всьому дійству. Тому талановиті й досвідчені берези користувалися на Гуцульщині великою повагою, їх наперед старалися залучити до себе різні гурти колядників. Такі традиційні берези і нині є для фольклори-

стів джерелом найповніших і не раз рідкісних текстів народних колядок та цінних відомостей про обряд колядування.

Слід також зауважити, що в гуцульському колядуванні у багатьох моментах є унікальний матеріал для реконструкції давнього дохристиянського колядного обряду. У ряді його компонентів, наприклад, у танці «плесаків» при підході до хати: «здрібна поступають, злегенька підскокуючи то на одній нозі, то на другій, а при тім приспівують спеціальні плясанки» і подзвонюють прив'язаними до топірців дзвіночками, у веселих співанках, жартах з метою «розвеселити дім» тощо [3, 29-30], – відчувається живий відгомін давньої скоморошної традиції на Русі [6].

Гуцульські колядки донесли до нашого часу цінні елементи зв'язку і взаємодії колядної поезії з іншими давніми і пізнішими жанрами фольклору слов'янських, зокрема східнослов'янських народів. Особливо цікавою є близькість змісту і поетики ряду гуцульських колядок до билин. У зв'язку з цим деякі автори небезпідставно вважають Карпати одним з тих окраїнних регіонів давньої Русі-України, де традиція билинної поезії залишила свій глибокий слід [7, 124]. Тут бачимо яскраві зразки трансформації у колядну жанрову форму історичних і баладних сюжетів, весільних та інших пісень. Наприклад, колядка вдові, записана в с. Слобода Коломийського району, цілком співзвучна за змістом з відомою баладною піснею про отруєння матір'ю нелюбої невістки і сина. Власне колядним тут є фактично лише рефрен «Же-е» і десятискладовий розмір:

*Же-е. Ой знала-сь, мати, нас чарувати,
Же-е. Чи будеш знати, як поховати [16].*

У колядках дівчині часто проступають мотиви весільних пісень. Цікавий приклад включення в колядку русальної пісні із загадуванням загадок:

*Же-е. Єк відгадаєш, то моя будеш,
Же-е. Не відгадаєш, мамина будеш:
Же-е. Ой що ж то росте без корінячка,
Же-е. А що ж то цвіте без жодно-цвіту,
Же-е. А що то шумит без буйно вітру".*

Всі згадані жанрові аспекти колядок разом із збереженою тут традицією їх побутування становлять значний інтерес для дослідників слов'янської і взагалі народної колядної поезії.

До календарно-обрядового фольклору зимового циклу відносяться також близькі до колядок гуцульські меланочні пісні, яких співають – «меланкують» парубки в вечір напередодні нового року, і щедрівки, з якими ходять діти по хатах на Щедрий вечір. Оригінальністю відзначаються, зокрема, меланочні пісні:

*Нині Мелані, завтра Василі,
Наші Меланка добра таздині.
Наші Меланка не робочая,
На ній сорочка парубочая [5].*

Найпоширеніші з веснянок гаївки в гірських місцевостях, як вказував Н. Гнатюк, невідомі [9, 15]. «Гуцули зовсім не знають гаївок», – підкреслював учений [10, 48]. Однак це твердження, мабуть, надто категоричне. Фольклорно-етнографічні матеріали засвідчують побутування гаївок і в окремих місцевостях Бойківщини (напр., на Старосамбірщині [11, 461-462], в гірських селах Сколівщини [4]) та Гуцульщини. В с. Росішка на Рахівщині списана гаївка «Ходить жучок по долині», яку, за словами старої місцевої селянки Шандарюк М.О. (1903 р.н.), співали колись дівчата біля церкви на Великдень до хороводу [4].

Певними рисами календарно-звичаєвої поезії характеризуються т. зв. «полонинки», тобто пісні, якими супроводився найвідповідальніший етап весняної господарської діяльності гуцула – підготовка до вигону худоби на полонину і її апогей – «полонинський хід». «Полонинки» в тому вигляді, в якому їх зафіксували фольклористи [12, 197-205], – це скоріше певна тематична група пісенного фольклору гуцулів. Але властиві цим пісням загальний піднесено-урочистий настрій, –

Яка ж тота полонинка на весні весела.

Як овечки у ню ідуть із кожного села.

Як овечки у ню ідуть самі біленькії,

А за ними вівчерики хлопці молодії [12, 201], –

насиченість символікою і зооморфними образами, обов'язкова участь їх виконання в комплексі церемоніалу полонинського ходу, побутування самої назви і, основне, пов'язаність з найголовнішою галуззю господарства – дають підставу вважати, що в минулому «полонинки» виконували якусь обрядово-магічну функцію.

У гуцульському фольклорі не знаходимо поширених в Україні (в тому числі зафіксованих і в ряді місцевостей Бойківщини) та в інших східнослов'янських народів русальних пісень. Очевидно тому, що й самого поняття «русалка» в гуцульській міфології не було. Тут також відсутні купальські і петрівочні пісні. Правда, у Криворівні в минулому столітті записана відома в багатьох варіантах петрівочна пісня «Мала нічка петрівочка – не виспалась наша дівочка» [13, 331-334], яка трансформувалась тут у маланочну пісню: «Маланочка-Петрівочка не віспана, мала нічка» [12, 162]. Це або залишок колишньої петрівочної традиції в гуцульському фольклорі, або факт адаптації перейнятої пісні в іншому обрядовому циклі.

З найважливішими видами літніх сільськогосподарських робіт на Гуцульщині – косінням і сушінням сіна – пов'язані лише коломийки, в яких говориться про збирання сіна. Вони значно меншою мірою ніж поширені в низинних районах України косарські та гребовицькі пісні, виявляють жанрову і тематичну особливість та причетність до певних звичаїв і обрядів, зв'язаних з сінокосінням.

Жнива на Гуцульщині в силу місцевої природно-господарської специфіки мали епізодичний характер, зводилися до збирання жита на окремих присадибних загониках і невеликої кількості вівса, що дозрівав у горах восени. Тут цей вид праці, зрозуміло, не був зв'язаний з таким ду-

ховним піднесенням, як у землеробських районах. Тому він не став основою і для створення та побутування спеціальної обрядовості приуроченого до неї поетичного супроводу. Жнивварські пісні на Гуцульщині фактично зовсім не відомі.

У широкому комплексі традиційних обрядів, звичаїв, вірувань і забобонів, приурочених на Гуцульщині до народження дитини, значне місце займають примовки і замовляння, що разом з іншими магічно-ритуальними заходами спрямовані на охорону немовляти від злих сил і забезпечення йому щасливої долі. Ці традиційні словесні формули і були тут основним видом фольклору, зв'язаним з родильним обрядом. Спеціальних родильних пісень на Гуцульщині не знали.

Колискові пісні на Гуцульщині виступають здебільшого у формі коломийок. Щодо різноманітності мотивів, то вони менш розвинуті, ніж в інших, особливо центральних, районах України. Зате в них більш виразно відлунює збереженість ритуально-охоронної спрямованості цього жанру народної пісенності. До вирощування і виховання дітей запрошуються в гуцульських коломийкових піснях і сили природи («сонечко ясне», «вітрик», «дощик»), і дерева, і птахи, і свійські та дикі тварини.

Найбільш значний підрозділ традиційної сімейно-обрядової поезії гуцулів становлять весільні пісні. Вони, як слушно вказував В.Гнатюк, «в головному сходяться з такими ж піснями інших наших племен» [10, 45]. Водночас відзначаються і певними своєрідними рисами. Насамперед звертає на себе увагу те, що при надзвичайно багатій колоритності і насиченості давніми віруваннями і магічно-ритуальними діями гуцульський весільний обряд у тому вигляді, в якому бачимо його на основі давніх і сучасних записів, не зберіг такої різноманітності мотивів й обрядової цільності весільних пісень, як, скажімо, традиційне покутське чи бойківське весілля. Обрядовий спів в загальній структурі гуцульського весілля займає порівняно менше місце, до того ж він часто переплітається з не обрядовими піснями, зокрема коломийками [14, 13-60]. У різних місцевостях гуцульського етнографічного ареалу простежується неоднакова поширеність обрядових весільних пісень і їх різні назви. Найбільшою розвинутістю і функціональною пов'язаністю з обрядовими діями відзначаються вони в місцевостях західної і північної зон Гуцульщини, зокрема на гуцульсько-бойківському (західна частина Надвірнянського і Рахівського районів) та гуцульсько-покутському (північна смуга Надвірнянського, Косівського і Вижницького районів) пограниччях. Тут зафіксовано і вживання назв весільних обрядових пісень відповідно – «ладканки», «ладкання» і «барвінкові» [4]. На більшій частині Гуцульщини назва «ладканки» невідома. На Путильщині, як нас інформували, весільні пісні не мають спеціальної назви, хоч саме тут у свій час Ю. Федькович зафіксував цікавий аналог назви «ладканки» – «ладовні пісні», зазначивши, що в них повторюється оклик «Ладо! Ладо!» [16, 24, 191].

Немає на Гуцульщині якоїсь конкретної регламентації і кола виконавців обрядових весільних пісень. Якщо на Бойківщині, Покутті та й у більшості інших місцевостей України їх виконання належить жінкам – «сва-

хам», то на Гуцульщині їх здебільшого співають усі або, як у Космачі, в молодого – тільки чоловіки, а в молоді – тільки жінки [4]. Саме, очевидно, ця невиразність і порівняно невелика значущість обрядового співу в гуцульському весіллі дали підставу Л. Вайгелеві ще в минулому столітті зробити висновок, що гуцули «не мають спеціальних весільних пісень», що «кожний співає, що хоче» [17, 63]. Але це не зовсім так. Весільні обрядові пісні як певний жанровий різновид побутували і побутують досі на Гуцульщині. Їм властиві комплекс традиційних мотивів і віршова структура, аналогічні пісням цього жанру з інших місцевостей України, своя мелодика, яка поряд з колядками і коломийками становить один із основних типів мелодій гуцульської народної пісенності. Той стан весільної обрядової пісенності, який зафіксували фольклористи на Гуцульщині, може скоріше вважатися вислідом інтенсивнішого, ніж де інде, розмивання її жанрової специфіки під впливом позаобрядових пісень, особливо найпоширеніших з них – коломийок.

Із похоронною обрядовістю пов'язані на Гуцульщині т.зв. «грушки» – ігри при померлому, що були складовою частиною «посижіння» і взагалі одним із своєрідних реліктів обрядової архаїки.

У поширених на Гуцульщині голосіннях («приказуваннях») добре збереглися характерні для цього типу слов'янської народної поезії пережитки давніх світоглядних язичницьких уявлень, речитативний характер мелосу, своєрідна поетика, чітка диференціація змісту голосінь (за батьком, матір'ю, чоловіком, жінкою, дочкою, сином, дорослою людиною, дитиною та ін.). Тут голосили під супровід сопілки («флюери»). «Дуже люблять слухати таких, що приказують стихами», – вказував П. Шикерик-Доників [18, 27]. Очевидно, тому на Гуцульщині були особливо поширеними голосіння з добре розвинутою віршовою будовою і ритмікою [14, 250-252]. Крім членів родини, їх часто виконували запрошені чи найняті «приказувальниці», тобто напівпрофесійні народні виконавці.

У позаобрядовому пісенному фольклорі гуцулів помітне місце посідають епічні і лірико-епічні пісні історичного і баладного змісту.

Історичні пісні традиційного гуцульського репертуару відзначаються особливо тим, що вони, як вказував В. Гнатюк, зачерпнуті з місцевої історії [15, 45] або зв'язані з подіями, в яких безпосередньо участь брали гуцули. Гуцульські народні колядки і весільні пісні в ряді своїх мотивів доносять відгомін історичних подій глибокої давнини. Але відомі записи власне історичних гуцульських пісень своїми сюжетами, мотивами і образами сягають здебільшого не глибше XVIII століття. Головною їх темою є опришківський рух. Найбільш поширеною в багатьох варіантах є пісня про найвизначнішого ватажка опришків Олексу Довбуша «Ой по під гай зелененький», що, як зауважив уже І. Вагилевич, стала відомою далеко за межами Гуцульщини [19, 53].

На Гуцульщині побутували історичні пісні про австрійсько-турецькі і балканські війни першої половини XIX ст., угорські події 1848 р., скасування панщини в Австрії тощо. Доходили сюди й історичні пісні із зага-

льноукраїнського репертуару, зокрема козацькі. Свідченням цього є факт побутування пісні про Саву Чалого, яку під заголовком «Пані Савка» зафіксовано на початку ХХ ст. в с. Зелена на Надвірнянщині [5], популярність баладної пісні про Бондарівну. У 20-30-х роках ХХ ст. на Гуцульщині, особливо серед молоді, поширювалися пісні про Морозенка, Байду, Сагайдачного та інші [4].

Новітня доба принесла поповнення репертуару гуцульської історичної пісенності піснями, що своїм виконанням і поширенням були пов'язані з рухом опору українського народу проти чужоземного поневолення і національно-визвольної боротьби у ХХ столітті. Це особливо стрілецькі і повстанські пісні. Більшість з них загальнопоширені пісні цієї тематики. Водночас є й такі, що своїм походженням зобов'язані Гуцульщині.

Найбільшою мірою історична пісенність представлена в гуцульському фольклорі так званими «поетичними оповіданнями», «співанками-новинами», чи, як вони названі в сучасній науковій літературі, «співанками-хроніками». Це пісні, складені по свіжих слідах певних подій і випадків – найчастіше вузького місцевого характеру, а іноді і широкого суспільного змісту, пісні, що відзначаються своїми специфічними жанрово-структурними і поетико-виражальними рисами [21, 11-53], їм властиві, зокрема, стереотипний зачин із звертанням до слухачів (типу: «Чи чули ви, люде добрі, таку новиночку?», «Послухайте, люде добрі, що хочу казати» і т.д.), розповідь про подію, сюжет якої тісно пов'язаний з певним місцем і конкретними людьми. Співанки-хроніки відзначаються підкресленою достовірністю, деталізацією і фактографічністю стилю, порівняно невеликим місцем художнього домислу і ліричного елемента та взагалі слабкістю ідейно-художньої типізації відображуваних явищ, специфічною кінцівкою, де нерідко вказується й ім'я автора пісні, індивідуальним характером виконання.

Найтиповіші зразки співанок-хронік, найбільша кількість їх текстів у відомих публікаціях (зокрема і в спеціальному виданні) [21] та в архівних збірках походять з Гуцульщини. Це, а також факт їх широкого побутування і творення в наш час дає підставу вважати Гуцульщину основним регіоном культивування цього жанру української народної поезії. Водночас очевидною і безсумнівною є його спорідненість із загальнонаціональною фольклорно-епічною традицією. Слушно підмічено, зокрема, певну подібність принципів композиції і поетики співанок-хронік з думами (наявність формул зачинів і кінцівок, ліричні відступи, нерівномірність римування, перевага дієслівних рим, речитативна форма виконання, фактор імпровізації) [22, 48]. Із загальноукраїнською народною поезією зв'язані співанки-хроніки і основним арсеналом художньо-виражальних засобів.

Найдавнішу історичну верству співанок-хронік складають пісні про опришківський рух, зокрема про О. Довбуша та ряд інших більш-менш відомих ватажків і представників цього руху другої половини ХVІІІ – початку ХІХ ст.: Івана Бойчука, Мирона Штолу, Дмитра Марусяка, Юру Довганюка, Насієнка та ін.

У середині XIX ст. поширилися співанки про керівника антифеодального руху на Буковині Лук'яна Кобилицю, жорстокого феодала Ромашкана, який панував у буковинських горах. Широким відгомонам відбулися у співанках-хроніках події новішого часу, зокрема Першої і Другої світових воєн та боротьби карпатських трударів проти іноземних поневолювачів. Особливо значний слід залишив у співанках-хроніках період боротьби українських повстанців з німецько-фашистськими і комуністсько-московськими окупантами 1940-1950-х років.

Співанки-хроніки дослідники відносять до фольклорних новотворів. Стираючи гостроту сприйняття події чи трагічного випадку, що схвилював людей і покликав до життя відповідну співанку, час здебільшого відсуває у забуття і самі ці співанки. Але непоодинокі з них, особливо ті, що поширилися на більшій території, набули певного ідейно-змістового узагальнення і художньої обробки, мають властивість закріплюватися в народному репертуарі на триваліший час або й перетворюватися в історичні пісні і балади. Виразні сліди походження від співанок-хронік зберігає, зокрема, більшість записаних на Гуцульщині пісень про опришківський рух та про інші історичні події.

Особливо примітні в гуцульській фольклорній традиції близькість і жанрова взаємодія співанок-хронік з баладними піснями. Це простежується не тільки на цікавих зразках процесу переростання пісенної розповіді про конкретний факт в поетичне ліро-епічне узагальнення, а ще більшою мірою на численних фактах використання в співанках-хроніках поетичного досвіду, мотивів, а не раз і цілих текстових уривків баладних пісень. Нерідко стикаємось також з прикладами прив'язування відомих баладних сюжетів, в тому числі загальноукраїнських та навіть інтернаціональних, до конкретних місцевостей і подій - надання, таким чином, баладним пісням жанрових рис співанок-хронік. Так, у характері співанки-хроніки подибуємо баладні пісні про дівчину, що «вчарувала» (отруїла) парубка [14, 211-213], трагічну любов пані і Петруся [14, 187], вбивство жінки чоловіком за намовою коханки [23, 224-226], відому в українському, російському, білоруському та західнослов'янському фольклорі баладу про знеславлення рідної сестри братами-розбійниками [14, 198] та ін.

Співанки-хроніки і баладні пісні зближені в гуцульському фольклорі однаковою коломийковою віршовою структурою і ритмікою, зосередженістю на спільному типі мелодій і здебільшого речитативним характером співу. І це, очевидно, одна з основних причин інтенсивного розмивання і нівеляції тут жанрових особливостей баладних пісень, руйнування їх тексту і взагалі значно меншої їх питомої ваги в пісенному репертуарі, ніж, скажімо, в сусідніх з гуцулами покутян і бойків.

У фольклорних матеріалах, зібраних на Гуцульщині в XIX-XX ст., зустрічаємо лише поодинокі випадки балад, сюжет яких оснований на міфологічних уявленнях (напр., про дочку-пташку, перетворення проклятого матір'ю сина в явір), і майже немає історичних балад. Більшість баладних пісень зосереджена навколо побутових тем. Це переважно сюжети, відомі в інших районах України та поза її межами: про дівчину-дітоубцю,

дівчину або жінку, що помандрувала із звідниками; невдячного сина, що проганяє стару матір; жінку, яка вбиває чоловіка-п'яницю; матір, що відвідує свою нещасливу дочку; смерть зраженої милим дівчини; вбивство жінки чоловіком за намовою матері; вбивство вівчаря; вівчарі знаходять у лісі вбиту дівчину; мати видає дочку за невпізаного сина тощо. Бачимо і поширені по всій Україні народні балади про Бондарівну, тройзілля, козака, який просить батька, матір, сестру, брата і кохану дівчину викупити його з неволі.

Однак тексти багатьох записаних на Гуцульщині українських балад – часто неповні, скорочені, зведені до кількох коломийкових куплетів. Наприклад, один із варіантів балади про тройзілля з Космача Косівського р-ну складається лише з чотирьох коломийкових строф. Тут ідеться про завершальний епізод фабули: дізнавшись зозулі про зраду дівчини, козак (легінь) не карає її смертю, як в основному тексті балади, тільки бере вінок:

*Однов ручное легіночок
Тройзілля подає,
Другов ручков та віночок
З головки стігає [23, 224-226].*

Окремі баладні сюжети в процесі стягування набрали характеру ліричних пісень чи розпалися на розрізнені коломийки. Так, у вигляді коломийки зустрічаємо залишок відомої балади про жінку, яка намовляє парубка мандрувати з нею в світ:

*А ти лиши тата, маму, а я лишу газду,
Та й підємо до Канади шукати гаразду [20].*

На Гуцульщині значно рідше, ніж на Бойківщині, зустрічаються баладні пісні в пасивному репертуарі носіїв фольклорної традиції, і майже зовсім відсутні в сучасному пісенному обігу.

Усе це дає підставу погодитися з думкою, що балада у системі інших жанрів пісенного фольклору на Гуцульщині не посіла основного місця [22, 87]. Хоч це, мабуть, наслідок фольклорного процесу новішого часу, особливо під впливом засилля співанок-хронік і коломийок.

Народна необрядова лірика в пісенному фольклорі Гуцульщини, як і скрізь, включає пісні соціального змісту і побутові з їх різними тематичними групами і підгрупами (трудова, соціальні, гумористично-сатиричні, сімейні, танцювальні тощо). Записи засвідчують побутування в традиційному репертуарі гуцулів «довгих» ліричних пісень, в тому числі і таких загальноукраїнських, як: «Віють вітри, віють буйні», «Одна гора високая», «Ой не світи місяченьку», «В кінці греблі шумлять верби» та ін., що проникли туди в різний час і різними шляхами. Але основне місце в ліричній пісенності займає тут малий ліричний жанр – «коротка співанка», коломийка.

Надзвичайно велика поширеність і значимість коломийки у піснетворчості населення Карпат і Прикарпаття віддавна відзначається дослідниками як одна з характерних особливостей фольклорної традиції цього регіону. У своїх замітках із подорожі по Українських Карпатах у се-

редині 30-х років XIX ст. визначний російський і український славіст Ізмаїл Срезневський зауважив, що в піснях населення цього краю особливо примітна їх короткість – «большая часть их песен народных - не песни, а песенки» [24, 17]. Говорячи про поширеність коломийкового розміру, В. Гнатюк вказував, що є місцевості, «де він (цей розмір.— Р.К.) запанував цілковито і не втисся дотепер іще хіба в обрядові пісні». До таких місцевостей відносив учений насамперед Гуцульщину [25, 153].

Ми вже згадували про визначальну роль коломийкового розміру у віршовій структурі і ритміці гуцульських історичних, баладних пісень та співанок-хронік, вторгнення коломийок в обрядову весільну поезію. У пісенній ліриці коломийковий розмір на Гуцульщині – основний. У коломийкову форму перенесені тут навіть ті загальнонародні пісні, яким ця форма не властива. Не випадково у деяких авторів склалося враження, що саме Гуцульщина є основним регіоном творення і поширення коломийок. Наприклад, західноукраїнський літератор І. Наумович писав у 1875 р.: «Гуцули і гуцулки безперестанно співають пісень, а від них і інші мешканці Галичини переймають так звані коломийки» [26, 41]. У навколишнього населення навіть побутувала думка, що, крім коломийок, гуцули не знають інших пісень [22, 77].

Такі погляди, зрозуміло, не позбавлені перебільшення. Однак безперечним є те, що Гуцульщина – одна з частин Карпатського краю, де коломийка розвинулася найбуйніше, де постали її найбільш характерні зразки [27, 3-48]. Це стверджує і сама коломийка:

*Нема краю веселого,
Як та Гуцульщина -
Коломийку заспіває
Найменша дитина [28].*

Водночас слід зазначити, що коломийка розвинулася на загальноукраїнському народнопоетичному досвіді. В основі її жанрової форми лежить коломийковий розмір, що був віддавна розповсюджений у народній пісенності України і набув широкого застосування в українській літературній поезії [29, 11-43].

Поряд з назвою «коломийки» на Гуцульщині, як і, до речі, Бойківщині, була поширена назва «співанки». У минулому вживання цих назв подекуди диференціювалося відповідно до функції: співанки співають, а коломийки грають або приспівують до танцю [4]. Але в нації часто ця термінологічна відмінність розмивається.

У коломийках, писав В. Гнатюк, «змальоване все гуцульське життя, починаючи від уродин, до гробової дошки. Число їх незмірне і списати їх вичерпно ніколи не буде можна, бо одні з них забуваються, але на їх місце створюються все нові» [10, 45].

Щодо охоплення різних аспектів і явищ життя, оперативності відношення до дійсності коломийкова народна творчість на Гуцульщині є справді всеосяжною.

Та особливо багатопланово охоплено коломийками сфери інтимного і родинно-побутового життя людини. Вони передають широку гаму почуттів і настроїв молоді пори початку дівування і парубкування, залицяння, першого кохання, світлу радість взаємності і сум, тугу, зумовлені незгодами, суперництвом, розлукою з різних причин, щастя подружнього життя, зв'язаного любов'ю, ніжністю материнських і батьківських почуттів, і похмурість, драматизм буднів нещасливого подружжя, сімейних незгод і розладів тощо.

Пісенна мініатюра-коломийка є засобом виразу найрізноманітніших емоційних нюансів – від глибокого суму в моменти драматичних потрясінь людського серця до буйної радості, окриленої щастям здійснення найзаповітніших мрій, від пафосу утвердження позитивних життєвих начал, ідеалів до висміювання і пристрасного сатиричного заперечення негативних і ворожих народові явищ. Це і колискова та ігрова дитяча приспівка, пісня при розвагах і забавах, і неодмінний супровід трудової діяльності людини; пісня тихої задуми, елегійної зосередженості, ніжного кохання і вираз пристрасної збудженого імпульсивного темпераменту.

Поряд із співанкою-хронікою коломийка – найпоширеніший і найпопулярніший жанр необрядової народної поезії на Гуцульщині. Вона продовжує інтенсивно розвиватися і в наш час, збагачуючи свій зміст новими темами, мотивами і образами.

До широко розповсюджених і улюблених належали в гуцульській фольклорній традиції різні оповідання, які мали тут загальну назву «приказки». Розповіді казок, різних цікавих «історій» та «придабашок» поважного чи веселого змісту охоче слухали діти і молодь, статечні газди та газдині. Вони культивувалися і в колі сім'ї, і в громадському середовищі, в процесі трудових занять і в години відпочинку та розваг, на веселих вечорницях [4] і похоронних «посижінях», в будні і свята, – при всякій нагоді, коли збереться більший чи менший гурт людей і, особливо, коли між ними знайдеться дотепний і досвідчений оповідач – «повістун». А таких між гуцулами було чимало.

Про одну з таких талановитих оповідачок народних казок, просту гуцулку Ганну Гулейчук, яка виступала в Харкові перед Першою світовою війною в складі організованих Гнатом Хоткевичем т. зв. «Гуцульських вечорів», захоплено писала українська письменниця Христина Алчевська: «На підмісток вийшла гуцулка не першої молодості, відзначалася не так красою, як здоров'ям. Круглолиця, весела, життєрадісна, вона цілком просто сіла на приготовлену для неї лавку і, звертаючись до публіки, сказала, що розповість гуцульську казку. Ах, що це була за казка!.. Ні одна найбільш досконала декламаторша, ні одна найбільш талановита артистка не в силах були б відтворити тієї казки так яскраво, так прекрасно, як це дитя народу. Вона сама захопилася, пройнялася своїм оповіданням і по лиці її яскраво відображався то переляк, то здивування, то відчай, то радість... Весь зал слухав цю казку, затаївши дихання і не

зводячи очей з оповідачки, а вона все більше і більше одухотворялася, здавалося, готова була говорити безконечно» [31].

Слід відзначити, що оповідна традиція на Гуцульщині була не тільки однією з форм розваги, але й пов'язувалася з певною магично-ритуальною функцією. І це також один із істотних чинників її розвитку. Побутувало вірування, що до оповідань людей залюбки прислухаються різні духи і демони. Тому, щоб задобрити їх, оберегти себе і маржину, особливо поза домом, від нав'язливих лісних, пустотливих нявок та інших нечистих сил, годилося вечорами в пастуших стаях на полонині і в лісорубських колибах за чергою розповідати «щось цікаве» – «приказувати» [4]. Вважалося, що коли людина піде спати без молитви чи принаймні без розказування казок або відгадування загадок, то вночі до неї прийде упир і буде ссати кров [8, 704].

Із прозових фольклорних жанрів найбільш поширені на Гуцульщині казки, легенди, перекази і оповідання-новели, що мають характер розповідей – «билиць» про якісь незвичайні бувальщини, а також пов'язані своїм змістом з народними повір'ями, забобонами та різними демонічними істотами.

Більшість записаних на Гуцульщині казок усіх трьох груп – про тварин, фантастичних, соціально-побутових – виявляє близьку спорідненість із сюжетикою міжнародного й особливо східнослов'янського народноказкового репертуару. Це варіантні різновиди чи адаптовані на місцевому гуцульському ґрунті модифікації казкових сюжетів і образів, що легко вкладаються у відповідні підрозділи наукової систематики казкових сюжетів і мотивів [32]. Локальною своєрідністю тексту гуцульських казок є їх широка розбудова, багата деталізація, насиченість буйною фантазією і нерідко яскрава регіональна забарвленість природного і побутово-звичаєвого тла.

Гуцульські легенди також зосереджені здебільшого навколо загальнопоширених сюжетів і мотивів, оснований на міфологічних уявленнях про створення світу, боротьбу двох верховних начал – добра і зла, появу людини, тварин і рослин, про природні явища, вогонь, воду, різні предмети тощо. Як і скрізь, тут великою мірою позначився вплив біблійних оповідей Старого і Нового завіту, особливо у їх апокрифічній версії. Однак у багатьох випадках виразно проступають і елементи давнішої дохристиянської верстви народної легендарної традиції. Цей симбіоз язичницьких і християнських уявлень своєрідно переломлюється в сюжетиті гуцульських легенд, тому саме з цього погляду вони мають для науки особливий інтерес.

Історичні легенди своїм змістом стосуються минулого гуцульського краю, різних місцевих подій і осіб. Вони зникаються з численними переказами, прив'язаними до сіл, гір, рік, урочищ, скель, пам'яток історії і природи тощо. Особливо великою розповсюдженістю і популярністю відзначаються легенди і перекази про опришків і так звані «топонімічні перекази».

Життєрадісній вдачі гуцула органічно близьке гумористичне забарвлення народнопоетичного слова. На цій основі тут, крім веселої співанки-коломийки, здавна культивувалися жарт, дотеп, анекдот, гумористичне оповідання, новела, які мали не тільки розважальне спрямування, стосувалися не тільки побутових аспектів життя, а й не раз торкалися насущних суспільно-політичних питань і явищ дійсності, висміювали, сатирично викривали гнобителів різних соціальних рівнів і рангів. Назагал вони тісно зв'язані з традиціями загальноукраїнської сміхової культури. Але багатьом їх сюжетам, мотивам і образам властиві також оригінальні риси і своєрідний регіональний колорит. Особливо звертають на себе увагу гуцульські анекдоти, що, за словами В. Гнатюка, характеризуються «великим гумором, дотепом та сатирою» у поєднанні з «простотою і майже дитячою наївністю» [15, 44].

На ґрунті повір'їв, забобонів широко побутували серед гуцулів оповідання про різні надприродні сили, духи, демонічні істоти, «непростих» людей тощо, а також такий вид народної творчості, як примовки... І. Франко відзначав, що «...примовок живе в устах гуцулів велика сила і до кожної є багато варіантів» [34, 41].

До улюблених фольклорних жанрів гуцулів належать загадки, які здавна вважалися тут однією з форм товариської розваги, а також перевірки гостроти розуму, дотепності і кмітливості. Прихильність до відточеного афористичного вислову знайшла свій вираз і в насиченості щоденної мови гуцулів приказками та прислів'ями.

Слід згадати традицію на Гуцульщині поширення народних віршів, які, подібно до співанок-хронік, складаються на різні злободенні теми, а також присвячені оспівуванню рідного краю.

Отже, за своїм жанровим складом традиційний гуцульський фольклор відзначається насамперед спільністю і типологічною близькістю з основними видами і формами загальноукраїнської народної словесної творчості. Певну регіональну своєрідність становить тут відсутність або порівняно менша питома вага в пісенному репертуарі деяких обрядових і позаобрядових видів народної поезії (напр., веснянок, купальських, жниварських, загальноукраїнських історичних пісень); значна збереженість архаїчних жанрових структурних рис народних колядок, обрядових весільних пісень, похоронних голосінь, казок, легенд; особливо інтенсивний розвиток та популярність окремих жанрів, зокрема співанок-хронік, коломийок, історичних та топонімічних переказів і оповідань міфологічного та фантастично-пригодницького характеру, а також деякі специфічні риси міжжанрової взаємодії.

Література

1. Колесса Ф. Українська народна пісня в найновішій фазі свого розвитку. – К., 1928.
2. Гнатюк В. Передне слово // Колядки і щедрівки. – Т.1. – Етнографічний збірник. – Львів, 1914. – Т. 35. – С. IV.

3. Шекерик-Доників П. Як відбуваються колядки у гуцулів // Етнографічний збірник. – Львів, 1914. – Т. 35.
4. Архів Інституту народознавства Національної академії наук України Ф.1. – Оп.2. – Од.зб. 260.
5. Інститут мистецтвознавства, фольклористики і етнології. – Відділ фондів. – Ф. 14-3. – № 492 г.
6. Фаминцын А.С. Скоморохи на Руси. – СПб., 1889.
7. Свенціцький І. Різдво Христове в поході віків (Історія літературної теми і форми). – Львів.
8. Vincenz S. Na wysokiej poloninie. – Warszawa, 1936.
9. Гнатюк В. Гаївки // Гаївки Зібрав В. Гнатюк. Матеріали до української етнології. – Львів, 1909. – Т. 12.
10. Гнатюк В. Гуцули // Подкарпатська Русь. – 1924. – № 2.
11. Strzetelska-Grynbergowa Z Staromiejskie. – Lwow, 1899.
12. Шухевич В. Гуцульщина. – Львів, 1901. – Ч. 2.
13. Ігри та пісні Весняно-літня поезія трудового року. – К, 1963.
14. Шухевич В. Гуцульщина. – Львів, 1903. – Ч. 3.
15. Гнатюк В. Гуцули // Подкарпатська Русь. – 1924. – № 2.
16. Народні пісні Буковини в записах Юрія Федьковича. – К., 1968.
17. Wajgiel L. O Huculach. Zarys etnograficzny // Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego. – Krakow, 1887. – Т. 11.
18. Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. 31-32.
19. Wagilewicz J. O mieszkancach wschodniej części gor Karpackich.
20. Записи А Онищука // ІМФЕ Відділ фондів. – Ф. 283. – № 195.
21. Співанки-хроніки. Новини. – К., 1972.
22. Сінченко Г.І. Жанрова специфіка української народної пісні Карпат – Прикарпаття. – Чернівці, 1968.
23. Kolberg O. Rus Karpacka. – Cz.2.
24. Срезневский И. Русь Угорская. – СПб., 1852.
25. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. – К. 1966.
26. Наумович И. О Галицкой Руси // Славянский сборник. – Петербург, 1875. – Т.1.
27. Дей О.І. Перлини Карпатського краю // Коломийки. – Львів, 1962.
28. Запис в с. Луг на Рахівщині // ІМФЕ. Відділ фондів. – Ф 14-3. – №51а. – Арк. 5.
29. Франко І. До історії коломийкового розміру // Франко І. Вибрані статті про народну творчість. – К., 1955.
30. Шумада Н С. Пісенні мініатюри українського народу // Коломийки. – К, 1969.
31. Южный край. – 1914, 20.03.
32. Андреев Н. П. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. – Издание государственного Русского географического общества. – Л, 1929.
33. Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка. – Л., 1979.
34. Етнографічний збірник. – Львів, 1898. – Ч 5.

GENRE COMPOSITION OF GUTSUL FOLK**R.I. Kyrchiv***Institute of Ukraine ethnography named by Ivan Krip'yakevicha,
NAN of Ukraine, Lviv; tel. 380 (322) 62-25-13*

The features of the genre system of folk songs tradition of gutsuls are considered in the article. The winter is analysed, spring, summer and autumn cycles. It is indicated on popularity of separate genres: songs-chronicles, Colomyicas, history and toponymy translations and stories of mythological and fantastic-adventure character.

Key words: *folk-lore, goutsoulsciy folk-lore, genre system of folk songs tradition .*